

Dođru bilgi doğru kaynaktan alınır...

Osmanlı'da Salgın Hastalıklarla Mücadele

Editörler

Prof. Dr. İbrahim BAŞAĞAOĞLU

Dr. Ahmet UÇAR

Osman DOĞAN

ÇAMLICA

İstanbul 2015

İÇİNDEKİLER

İçindekiler	5
Önsöz	7
Osmanlı Devleti'nin Sağlığa ve Tıbbı Verdiği Ehemmiyet <i>Esin Karlıkaya</i>	13
-XIX. Asır Ortalarına Kadar- Osmanlı'da Veba Salgınlarının Tarihçesi <i>Mesut Ayar - Tarık Özçelik</i>	47
XIX. Asırda Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgınları <i>Mesut Ayar</i>	79
Tanzimat Sonrası Osmanlı'da Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele <i>İnci Hot</i>	113
XX. Asrın Başlarında Sinop'ta Görülen Bulaşıcı Hastalıklar <i>İbrahim Başağaoğlu</i>	151
American Board ve Osmanlı Ülkesindeki Tıbbî Faaliyetleri <i>Ahmet Uçar</i>	165

Safranbolu Frengi Hastanesi ve Cüzzamlılar Barınağı Hakkında Bir Araştırma Denemesi <i>Uğur Barlas</i>	195
Doğu Karadeniz’de Çiçek Salgını ve Bir Aşı Kampanyası <i>Ayhan Yüksel</i>	209
Seferberlik Yıllarında Balıkesir ve Çevresinde Salgın Hastalıklarla Mücadele <i>Aydın Ayhan</i>	245
Osmanlılar Devrinde Edirne’de Görülen Salgın Hastalıklar <i>Nilüfer Gökçe</i>	265
Dizin.....	299

ÖNSÖZ

Geçmişten bugüne insanlığın en büyük afetlerinden biri de köyleri, kasabaları, şehirleri, ülkeleri ve orduları kısa bir sürede yok eden salgın hastalıklardır. Hayvandan, topraktan, sudan veya insandan insana geçen veba, sıtma, tifo, çiçek, kolera, difteri, kızıl, kızamık, dizanteri, verem ve grip gibi salgın hastalıklar tarih boyunca toplum hayatını tesirine alarak, demografik, sosyal ve ekonomik sıkıntılar doğurmuş, geçici ve daimi göçlere sebep olmuştur. Modern tıp çalışmalarının ilerlemesine rağmen, insanlık bugün bile birçok salgın hastalıklarla uğraşmaya devam etmektedir.

Tarihin gördüğü en muazzam devletlerden biri olan Osmanlı Devleti de bulunduğu coğrafi konum nedeniyle salgın hastalıkların tesiri altında kalmıştır. Avrupa'dan ve diğer kıtalardan seyyahlar, misyonerler, tacirler vasıtasıyla gelen bulaşıcı hastalıklara karşı durmak için fevkalade bir gayret göstermiştir. Devletin en güçlü olduğu devirde Kanuni Sultan Süleyman Han *“Halk içinde müteber bir nesne yok devlet gibi / Olmaya devlet cihanda bir nefes sıhhat gibi”* diyerek sağlığın önemine vurgu yapmış ve bu konuda üç kıtaya yayılan geniş bir sahada binlerce sağlık müessesesi inşa ettirmiştir.

İlerleyen tarihlerde devletin geçirdiği zor devirlerde, sık sık yaşanan savaşlar, maddi yetersizlikler ve diğer bütün aksaklıklara rağmen, salgınlara karşı, çağın usul ve gelişmelerine ayak uydurmayı başarmış; günümüzün salgınlarına kıyasla, olabildiğince kendi kendine yeterli olmayı başarmıştır. Alınan bütün tedbirlere rağmen Anadolu, Rumeli, Ortadoğu, Kuzey Afrika, Adalar, Arabistan gibi çok geniş bir mekana yayılan Osmanlı Devleti sınırlarında yüzbinlerce insan hayatını yitirmiştir. Altı asır boyunca meydana gelen büyük istilalar düşünüldüğünde ise, durumun ne denli dehşet verici olduğu kolayca anlaşılabilir.

Özellikle geçen asrın başlarında “Seferberlik” dediğimiz sıkıntılı günlerde, devlet ve halk, iç ve dış düşmanlarla uğraştığı gibi, kıtlık, kuraklık, kızıl çekirge felâketi ve salgın hastalıklarla da uğraştı. Birinci Dünya Savaşı için uyguladığımız seferberlikte hepsi üretim gücü olan iki buçuk milyon genç nüfusu silah altına aldık. Kuraklık ve kızıl çekirge felâketini yaşayan üreticilerin üretebildikleri ürünler, dört buçuk yıl süren bu uzun savaşta, ne orduya ne halka yetmişti. Gıda bulamayan asker ve halk gittikçe zayıflamış, türlü hastalıklara açık hale gelmişti. Bu sebeple salgın hastalıkların yıkımları daha da güçlü oldu. Bütün bunlara rağmen devlet ülke genelinde çok ciddi aşılama çalışmaları yaptı. Sadece halka değil askerlere, muhacirlere, mahkûmlara ve hatta esirlere bile aşı tatbik edilerek salgın hastalıklardan korunulmaya çalışıldı.

Osmanlı devrinde salgın hastalıklar ile alakalı bilinmeyenler bilinenlerin ötesinde olduğundan bu mevzuda bir kitap çalışmasının faydalı olacağı düşüncesiyle böyle bir çalışmaya teşebbüs edildi.

Osmanlı’da Salgın Hastalıklarla Mücadele isimli makale kitabımızdaki *Osmanlı Devleti’nin Sağlığa ve Tıbbı Verdiği Ehemmiyet* başlıklı giriş yazısı Trakya Üniversitesi, Tıp Fakültesi’nden Yrd. Doç. Dr. Esin Karlıkaya tarafından yazıldı. Karlıkaya, Osmanlı Devleti’nin sağlığa ve tıbbı verdiği önemi ana unsurları ile ortaya koyan ve günümüzde de geçerli temel dinamiklere vurgu yapan vakıf merkezli yazısı ile ecdadımızın bu husustaki hassasiyetlerini müşahhas şekilde ortaya koymaktadır. Yazıda, Osmanlı klasik devrinden başlayarak son devirlere kadar yapılan sağlık hizmetlerinin hangi safhalardan geçip nerelere geldiği konusunda dikkat çekici bir ilmi yolculuk yaptırıyor.

Kırklareli Üniversitesi’nin iki değerli ilim insanı, Doç. Dr. Mesut Ayar ve Yrd. Doç. Dr. Tarık Özçelik’in yazdığı *XIX. Asır Ortalarına Kadar Osmanlı’da Veba Salgınlarının Tarihçesi* adlı ortak makalede veba salgınlarının Osmanlı topraklarındaki seyri ve bunun en ücra köylerden Saray’a kadar uzanan yürek yakıcı tesirleri ilk kez ciddi bir şekilde vekayinamelerden ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi vesikalarından istifade edilerek ortaya konulmuştur. Sağlık ve sosyal tarihimiz açısından kaynak değerinde olan

makalede özellikle şehir tarihi, -başta Anadolu ve Rumeli olmak üzere- Osmanlı'nın sosyal tarihi konusunda çalışacaklar ya da bu konuya merak salanlar için çok değerli bilgiler bulunmaktadır.

Doç. Dr. Mesut Ayar tarafından yazılan *XIX. Asırda Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgınları* başlıklı bir başka dikkat çekici makalede, Osmanlı'nın son asırlarında keşfedilen kolera hastalığının ülkemizdeki ilk devirleri anlatılmaktadır. Konu üzerinde yıllardır çalışan Mesut Ayar, “*tıpkı insanlar gibi, ana yollardan geçerek kasabadan kasabaya atlayan*”, “*1893'te Hicaz'da tam manasıyla dehşet veren*” ve “*1893-1895 arası İstanbul ve Anadolu'yu kapsıy kavuran*” koleranın geçirdiği safhalar ve koleraya karşı alınan tedbirler üzerinde durulmaktadır.

İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi'nden Doç. Dr. İnci Hot, *Tanzimat Sonrası Osmanlılarda Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele* başlıklı yazısında, bulaşıcı hastalıklarla mücadele konusunda yüz akımız olan idari ve tıbbi müesseseler üzerinde durmaktadır. Makalede ayrıca, ülkemizdeki ilk sağlık idaresi olan İdare-i Tıbbiye-i Mülkiye başta olmak üzere, Sahil Sıhhiye Muhafızlığı gibi kurumlar, Karantina Meclisi ve İstanbul Emrâz-ı Sâriye Mücadele Heyeti gibi kurullar, Emrâz-ı Sâriye ve İstîlâiye Nizamnamesi gibi kurallar olarak ortaya konulmakta ve sıtma, frengi, verem, trahom, tifüs, kolera, kuduz, çiçek, tifo, cüzzam, humma, dizanteri gibi hastalıklarla mücadelenin tarihi, ilmî verilerle anlatılmaktadır.

Kitabımızın editörlerinden İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. İbrahim Başağaoğlu da *XX. Asır Başlarında Sinop'ta Görülen Bulaşıcı Hastalıklar* isimli makalesinde Cumhuriyet'in ilk yıllarında Osmanlı Türkçesiyle yayınlanan *Türkiye'nin Sıhî İctimaî Coğrafyası, Sinop Sancağı* adlı eserden yola çıkarak, içinde doğup büyüdüğü Sinop şehrinin çok da bilinmeyen bir yönünü, sağlıklı ilgili hikayesini anlatmaktadır. Makalede Sinop'ta sağlık kuruluşları ile burada görülen hastalıklar ve onlarla mücadele usulleri hakkında bilgi verilmektedir.

Kitabımızın bir başka editörü araştırmacı-yazar Dr. Ahmet Uçar, *American Board ve Osmanlı Ülkesindeki Tıbbî Faaliyetleri* başlıklı makalesinde ABD'nin en büyük Protestan misyonerlik teşkilatı olan ve 1820'de ilk kez Türkiye'ye giren ve hâlâ varlığını sürdüren American Board'ın insan sağ-

lığını bile istismar ederek nasıl bir metodla misyonerlik yaptıklarını kısaca anlatarak, bu teşkilat adına faaliyet gösteren ilk hekimler ve hastaneler hakkında değerlendirmelerde bulunmaktadır.

Türk Tıp Tarihi ve halkiyatı konusunda ülkemizin değerli uzmanlarından Uğurȯl Barlas, *Safranbolu Frengi Hastanesi ve Cüzzamlılar Barınağı Hakkında Bir Araştırma Denemesi* başlıklı çalışmasında, bizlere Safranbolu ve Kastamonu'daki mahalli kaynakları ve sözlü tarihi de kullanarak, çeşitli zorlukları da aşarak örnek alınacak bir saha araştırması sunmaktadır. Bu tür araştırmaların çoğalmasına vesile olacağını düşündüğümüz makalesinde Uğurȯl Barlas, Safranbolu Frengi Hastanesi ve Cüzzamlılar Barınağı hakkında halktan ve çeşitli kaynaklardan derlediğı bilgi ve şiiirleri de ilave ederek bu konuda çalışanlara derli toplu ve aydınlatıcı veriler sunmaktadır.

Osmanlı Arşivi ve mahalli arşiv kaynaklı olarak yıllarını Karadeniz araştırmalarına hasreden araştırmacı-yazar Ayhan Yüksel, *Doğu Karadeniz'de Çiçek Salgını ve Bir Aşı Kampanyası* başlıklı makalesinde, Osmanlı'nın son devrinden Cumhuriyet'in ilk yıllarına Karadeniz'de çiçek salgınınun geçirdiğı merhaleler ve kendi ilçesi olan Tirebolu'da uygulanan bir aşı kampanyasını anlatmaktadır. Bu yazı ile başta Tirebolu olmak üzere bölge tarihine dair dikkate şayan ve değerli malumatlar aktarmaktadır.

Balıkesir Üniversitesi'nin emekli ve emektar hocalarından Aydın Ayhan hocamız, *Seferberlik Yıllarında Balıkesir ve Çevresinde Salgın Hastalıklarla Mücadele* başlıklı saha araştırmasında Osmanlı Arşivi ve Balıkesir Karesi Gazetesi kaynaklı olarak ülkemizin en acı günleri olan seferberlik yıllarında Balıkesir'de görülen frengi, tifüs, kolera başta olmak üzere salgın hastalıkların durumu ve ona karşı yokluk içinde verilen mücadeleleri anlatmaktadır. Ayrıca makalesinin sonunda Balıkesir Müdafaa-yı Millîye Sağlık Heyeti'nin beyannameleri de ilave metinler olarak yer almaktadır.

Trakya Üniversitesi, Tıp Fakültesi Öğretim Görevlisi Prof. Dr. Nilüfer Gökçe de, *Osmanlı Devrinde Edirne'de Görülen Salgın Hastalıklar* başlıklı bir başka saha araştırmasında Osmanlı devrinde Edirne'de görülen veba, tifüs, kolera, sıtma ve çiçek hastalıkları ile ilgili çok değerli bilgileri Osmanlı Arşivi, mahalli kaynaklar ve Osmanlı devrinde Edirne'nin ilk ciddi

gazetesi olan *Edirne Gazetesi*'ni de kullanarak kronolojik ve sistematik bir metodla aktarmaktadır.

Tıp Tarihi, sosyal tarihimizin ana omurgalarından birisidir. Bu sahaya mühim bir katkısı olacağını düşündüğümüz bu çalışmaya makaleleriyle katkıda bulunan bütün akademisyen ve araştırmacılarımıza hususi teşekkürlerimizi sunuyoruz. Çalışmanın yayın merhalesini hazırlayan Çamlıca İlim, Kültür ve Tarih Araştırmaları Merkezi idareci ve uzmanlarına da hususiyle teşekkürlerimizi iletiyoruz.

Bulaşıcı hastalıkların dünyada ve Osmanlı coğrafyasında niçin, nasıl, nerelere ve kimlerle yayıldığı; salgınları önlemek için ne gibi tedbirlerin alındığı ve bunun siyasi, ictimai ve ekonomik sonuçlarının neler olduğu gibi sorulara cevap olabileceğini düşündüğümüz bu çalışmanın tıp tarihine ve umumi tarihimize katkısı olmasını temenni ediyoruz.

İbrahim Başağaoğlu - Ahmet Uçar - Osman Doğan